

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЬОТЧИКІВ ТА ЇХ ГОТОВНІСТЬ ДО ПОЛЬОТІВ В УМОВАХ ТРИВАЛИХ ПЕРЕРВ МІЖ НИМИ

Ігор ОКУЛЕНКО

Copyright © 2006

Постановка суспільної проблеми. Воєнно-політична обстановка, соціально-економічні та політичні зміни у світі вимагають підтримання на високому рівні національної, у т. ч. й військової, безпеки України, подальшого вдосконалення системи підготовки військовослужбовців Збройних Сил України (ЗСУ) до захисту держави. Аналіз сучасних воєнних конфліктів засвідчив про зростання ролі Повітряних Сил (ПС) у структурі ЗСУ. Це ставить до професійної підготовки льотного складу додаткові вимоги щодо їх психологічної готовності до виконання службових обов'язків. Її формування значно ускладнилося за нинішніх соціально-економічних умов та реформування ПС України (відсутність коштів на пальне, тривалі перерви між польотами, втрата професіоналізму льотчиків тощо). Незважаючи на це, офіцери суб'єктивно неадекватно завищують свою готовність до виконання навчально-бойових завдань, що може привести до катастроф. У зв'язку з цим гострою є проблема забезпечення психологічної готовності льотного складу до виконання бойових завдань в умовах тривалих перерв між польотами.

Аналіз наукової літератури свідчить про обмаль досліджень психологів саме з цієї проблеми. Так, на сьогодні опубліковані праці науковців щодо моделювання діяльності льотчика, об'єктивності оцінки його дій (В.І. Бондарев, Д.В. Гендер, В.Л. Рубін та ін.), питань психологічного відбору пілотів (В.А. Бодров, Н.Ф. Лук'янова, Б.Л. Покровський та ін.). Разом з тим відсутні конкретні дослідження, присвячені науковому аналізу сутності, детермінант розвитку, діагностики психологічної готовності льотчиків до професійної діяльності

в умовах тривалих перерв між польотами та обґрунтуванню шляхів її покращення у часопросторі сьогодення.

Мета дослідження – психологічний аналіз професійної діяльності льотного складу та розробка моделі психологічної готовності до неї в умовах тривалих перерв між польотами.

Ключові слова: психологічна готовність, модель, професійна діяльність, льотний склад, перерви між польотами.

Сутнісний зміст та виклад основного матеріалу дослідження. Науково-теоретичний аналіз психологічної готовності льотного складу до виконання професійних завдань неможливий без глибокого системного вивчення детермінант, які негативно позначаються на психологічній готовності особового складу ПС. За нашими даними, до них відносяться об'єктивні (фінансове забезпечення, матеріально-технічні проблеми, неадекватне ставлення частини суспільства до ЗСУ, низький рівень навчально-бойової підготовки військовослужбовців, ситуації непередбаченого їх скорочення та реформування й ін.) та суб'єктивні (деструктивні психічні стани офіцерів як результат впливу об'єктивних чинників, зниження у них мотивації до військової служби, усвідомлення ними негативного впливу на професійну майстерність тривалих перерв між польотами та ін.).

Професійна діяльність льотно-підйомного складу, на наш погляд, – це його активність, яка спрямована на виконання навчально-бойових завдань, оборону повітряного простору України. До її основних складових відносяться: а) прийняття рішення на використання сил і засобів ПС; б) планування проти-

повітряної оборони; в) організація розвідки повітряного ворога й оповіщення про це військ; г) створення угруповання сил і засобів ПС; д) організація управління, взаємодії і різнобічного забезпечення; е) підготовка військ до відбиття повітряного нападу противника і підтримка їх у постійній бойовій готовності та інші. Службово-бойова діяльність військовослужбовців ПС і перш за все льотно-підйомного складу передбачає виконання ними нелегких функцій, що пов'язані з високою оперативністю, динамічністю дій екіпажів, обслуговуванням і використанням складної сучасної техніки, автоматизованих систем управління, обробки інформації і розвідки. Основними вимогами до ПС ЗСУ є наступні:

1) активність, яка полягає в тому, що сили та засоби у взаємодії з іншими видами ЗСУ ведуть активну підготовку до відбиття нападу противника і його знищення;

2) безперервність, під якою розуміють здатність сил і засобів ПС вести бойові дії без пауз, у високому темпі, в умовах раптових змін ситуації, використання противником завад;

3) мобільність, яка означає здатність усіх ланок ПС швидко реагувати на обстановку, захоплювати ініціативу швидше, ніж супротивник, причому у невідомому для нього напрямку;

4) раптовість, котра досягається неочікуваним для ворога використанням засобів ПС, швидким маневром, знищенням його зброї, техніки та живої сили.

Особливо специфічною з позиції психології є організація службово-бойової діяльності військовослужбовців за надзвичайних обставин [1; 3; 4]. Вона охоплює коло таких основних заходів: оцінювання обстановки, що склалась, визначення потрібної кількості сил і засобів для оборони, використання засобів ПС з найбільшою ефективністю, прикриття від поразки власних засобів, бойової техніки, особового складу та ін.

Сучасна професійна діяльність членів льотних військових екіпажів вирізняється цілою низкою специфічних особливостей і висуває до її суб'єктів комплекс відмінних порівняно з іншими професіями вимог. Мовиться, власне, про життєдіяльність людини в особливих, більш екстремальних у зіставленні з діяльністю її в багатьох інших сферах умовах існування, що вимагає високого рівня розвитку психологічної готовності особистості до неї. Це – чітко унормована, регламентована і контрольована

діяльність особистості, яка проходить з певними моральними, соціальними, часовими, просторовими та іншими обмеженнями.

У сьогоденній службі в ПС, порівняно з минулим, сталися суттєві зміни у бік її ускладнення; зокрема збільшилася питома вага розумової праці у зв'язку зі все більшою її інтелектуалізацією та впровадженням новітніх зразків техніки, наукових, науково-технічних розробок, пристроїв; постійно проводяться і в подальшому будуть проводитися певні реорганізаційні зміни у структурі ПС ЗСУ, змісті діяльності їх різних підрозділів.

Служба у ПС ЗСУ має свої специфічні соціально-психологічні особливості, які значною мірою спричиняють і вимагають ускладнення передусім суб'єктивної психологічної структури діяльності членів льотно-підйомного складу. До них відносяться: 1) велика соціальна та державна значущість цієї діяльності; 2) висока фізична, інтелектуальна та емоційна напруженість, темп та динаміка її протікання; 3) більш жорстка, порівняно з іншими професіями, регламентація та правове регулювання взаємостосунків між її учасниками; 4) можливість виконання обов'язків у різних кліматичних, висотних, погодних умовах, часових інтервалах тощо; 5) висока ступінь колективності цієї унікальної діяльності; 6) високий рівень організації взаємин за вертикаллю і горизонталлю; 7) часта зміна одних видів діяння і вчинкових дій, що почасти зумовлена різкою зміною оперативної обстановки.

Пілотна праця – одна з найскладніших, і досягнути в ній високої майстерності можуть лише люди з міцними здоров'ям, фізично розвинуті й ті, хто володіє гарними здібностями і має високу психологічну готовність до її виконання. Так, до цих здібностей можна віднести низку рис, найважливішими з якої є активна спрямованість на пілотну роботу, намагання вдосконалювати свою майстерність; емоційна стійкість, тобто спроможність зберігати сенсорні, моторні й розумові навички при любых ускладненнях польоту; великий обсяг, широкий розподіл, швидке переключення і стійкість уваги; практичний тип мислення, високий темп розумових процесів, здатність швидко оцінювати навколишню обстановку і відповідати на неї вірними і точними діями; швидкість та легкість вироблення й перебудови навичок; гарний розвиток просторових і часових уявлень; висока продуктивність пам'яті; достатній обсяг,

швидкість і точність сприйняття; тонка координація рухів; ініціативність, кмітливість, а також такі риси характеру, як наполегливість, сміливість, рішучість, моральність [3, с. 56].

Професійна діяльність військовослужбовців ПС ЗСУ здебільшого характеризується екстремальністю, оскільки вирізняється складними умовами протікання, які закономірно відображаються особистістю на психічному рівні у вигляді тривожності, страхів, стресів, дистресів тощо. Індикаторами таких станів є: 1) раптовість, несподіваність виникнення та прояву різних ситуацій службово-бойової діяльності; 2) загроза нормальній життєдіяльності, здоров'ю і життю індивіда (діяльність, пов'язана із застосуванням зброї, техніки, зіткненням з реальним противником, постійним ризиком для життя тощо); 3) незвичність та новизна ситуацій; 4) невизначеність (повна або ж часткова відсутність інформації, її нестача, суперечливість службово-бойової обстановки); 5) надмірність інформації (при перевищенні інформації про певні події, явища виникає загроза щодо проведення глибокого і точного їх аналізу і формулювання адекватних висновків); 6) дефіцит часу (на аналіз, оцінку обстановки, прийняття рішення і виконання конкретних, дій порівняно із звичними умовами діяльності, військовослужбовцям відводиться дуже мало часу); 7) відповідальність (за виконання наказів і розпоряджень, згідно із статутами військовослужбовці несуть юридичну відповідальність; окрім цього, на них покладається висока соціальна, моральна відповідальність за власні дії та вчинки); 8) усвідомлення військовиками особливого характеру та результатів службово-бойової діяльності; 9) офіцери, прапорщики ПС переносять тривалі труднощі, дискомфорт, а іноді навіть поневіряння, котрі пов'язані з відсутністю належних для успішного життєреалізування умов.

Така діяльність, безсумнівно, є напруженою і ставить особливі вимоги до емоційно-вольової сфери особистості. У зв'язку з цим її можна охарактеризувати як *ситуацію* [1]:

1) *швидкоплинну*, адже діяльність протікає за умов жорсткого дефіциту часу з максимальним психічним навантаженням, а відтак вимагає готовності особистості до негайних дій у винятково швидкому темпі. Таким ситуаціям у службово-бойовій діяльності притаманні несподіваність, швидкість виникнення та перебігу, відсутність або ж суперечливість

інформації, інтенсивність протікання інтелектуальних функцій (мислення, уяви, інших);

2) *довготривалу*, тому що важливими для військовослужбовців є висока фізична та психічна витривалість, мобілізованість, відповідальність і самостійність;

3) *невизначену*, оскільки перед військовослужбовцями завжди постає проблема вибору єдино правильного рішення з кількох можливих, однаково соціально значущих, варіантів чи версій;

4) *напружену*, яка вимагає готовності особистості до нагальних, оперативних дій; при цьому особливі вимоги ставляться до уваги, швидкості протікання психічних функцій, емоційної врівноваженості;

5) *провокаційну*, що пов'язана з надходженням хибної інформації; вихід з неї залежить від обсягу потрібної інформації, від наявності часу на її опрацювання та від професійного досвіду особистості військовослужбовця;

6) *психодомінантну*: у діяльності пілота спостерігається стан його слабкої реакції на команди, сигнали, що може призвести до негативних наслідків професійної діяльності; задля переключення уваги особистості використовують дуже сильні подразники або ж попереджувальні сигнали для виводу її з такого неадекватного стану;

7) *критичну або екстремальну*, котра надає військовослужбовцям альтернативний вибір можливих результатів діяльності, тобто здобути перемогу або ж зазнати повної поразки: тому в ній розкриваються всі потенції і резерви особистості, виявляються її адаптаційні і творчі спроможності.

Успішна діяльність льотного складу може бути забезпечена постійним формуванням і вдосконаленням психологічних рис, якими має володіти кожен пілот-професіонал. Ці риси потрібні кожному військовому пілоту для ефективного виконання бойової діяльності з використанням специфічної зброї – літака. До найбільш важливих належать: переконання у високій державній важливості бойових дій авіації; розвинуте почуття відповідальності за забезпечення безпеки польотів; стійка спрямованість на пілотну роботу; бездоганна дисциплінованість; висока продуктивність психічних пізнавальних процесів, що забезпечує сприйняття і переробку багатопланової інформації; постійна психологічна готовність тощо.

Професійна спеціальна підготовка має обов'язково проводитися з метою розвитку

специфічних військово-професійних рис, які притаманні льотному складу різних видів та родів авіації при виконанні ними навчальних та бойових завдань. Вона слугує справі освоєння й удосконалення техніки пілотування в різних умовах, елементів бойового застосування, прищеплення льотному складу впевненості в надійності і безвідмовності авіаційної техніки та озброєння, формування взаєморозуміння з наземними пунктами управління і групою керівництва польотами, чіткого усвідомлення льотним складом своєї ролі в бою, виходячи з його професійного призначення. Чим складніший вид польоту, тим раніше повинна починатися спеціальна підготовка і тривалішою вона повинна бути.

Цільова психологічна підготовка проводиться в інтересах підйому активності льотчика, мобілізації та адаптації його психіки до умов виконання конкретного бойового завдання, формування психологічного образу запланованого польоту. Даний вид підготовки здійснюється з урахуванням психологічних особливостей пілотів (штурманів) та умов виконання польотів, які склалися чи мають місце на момент проведення цільової підготовки.

Психологічний супровід діяльності льотчиків спрямований на підтримання у них високої бойової активності, подолання перенапруження, раціональне використання короткочасних відпочинків, усунення негативних психологічних наслідків бойової обстановки, безперервний аналіз динаміки морально-психологічного стану особового складу, прогнозування його розвитку, прийняття відповідних рішень щодо застереження негативних індивідуальних і групових психічних явищ; підтримання і розвиток у військовослужбовців внутрішньої мотивації на безумовне виконання бойових завдань за будь-яких умов; організацію роботи пунктів психологічної реабілітації; всебічну оцінку динаміки психогенних втрат, контроль за ступенем втомленості особового складу.

Негативним чинником, який знижує результативність професійної діяльності льотних екіпажів ПС ЗСУ, в нинішніх складних економічних умовах розвитку держави, є наявність тривалих перерв між польотами. При цьому, як підтверджують наші бесіди, спостереження, істотно знижується мотивація військовослужбовців до професійної діяльності, втрачаються їхні фахові навички та уміння, з'являється невпевненість і навіть розчарування. Саме така

епізодична навчально-бойова робота екіпажів спричинює зниження злагоженості їх колективних дій, а загалом призводить до погіршення бойової готовності підрозділів ПС ЗСУ.

На початковому етапі дослідження нами була висунута така *гіпотеза*: психологічна готовність льотного складу до діяльності в умовах тривалих перерв між польотами являє собою складну особистісну властивість, котра визначає її придатність до виконання загальних вимог професійної діяльності. У структуру зазначеної готовності входять такі три взаємопов'язані компоненти: мотиваційна, загальна професійна та емоційно-вольова готовності. Оцінювати рівні таких готовностей особистості можна за об'єктивними та суб'єктивними показниками. До суб'єктивних показників належать самооцінки членів екіпажів своїх психічних станів, процесів, рис, властивостей, а до об'єктивних – результати оцінки профдіяльності військових пілотів експертами – командирами, офіцерами, котрі мають значний стаж служби та високу кваліфікацію.

Психологічну готовність льотно-підйомного складу до виконання професійної діяльності в умовах тривалих перерв між польотами подаємо у вигляді моделі (*рис.*). Зважаючи на інформацію останньої, рефлексуємо певну послідовність розвитку складових та механізмів формування зазначеної готовності, взаємозалежність та взаємовплив її компонентів, а також дію компенсаторних механізмів.

Під час навчально-бойової діяльності на кожному занятті створюються ситуації, які наближені до бойових і сприяють розвитку актуальної мобілізаційної готовності льотчиків до діяльності. Остання, за умови тренувань і повторень, трансформується у тривалу психологічну готовність особистості до професійного практикування. На рівень її сформованості та успішність впливають індивідуально-типологічні особливості пілота, її зовнішні умови, у т. ч. й перерви між польотами. Така особливість механізмів розвитку психологічної готовності була визначена через оцінку одночасно діючих та взаємопов'язаних *процесів*:

– цілеспрямованого впливу на психіку пілота ззовні, який відбувається під час військово-педагогічного навчання. Його зміст визначається залученням військовослужбовців до практичної діяльності і здійсненням бойової підготовки, яка полягає у позитивній зміні їх мотивації до професійної діяльності, підготовці до

УСПІШНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЬОТЧИКА

Зовнішні умови, ситуації (рівень екстремальності діяльності, складність завдань, тривалість перерв між польотами і т.п.)

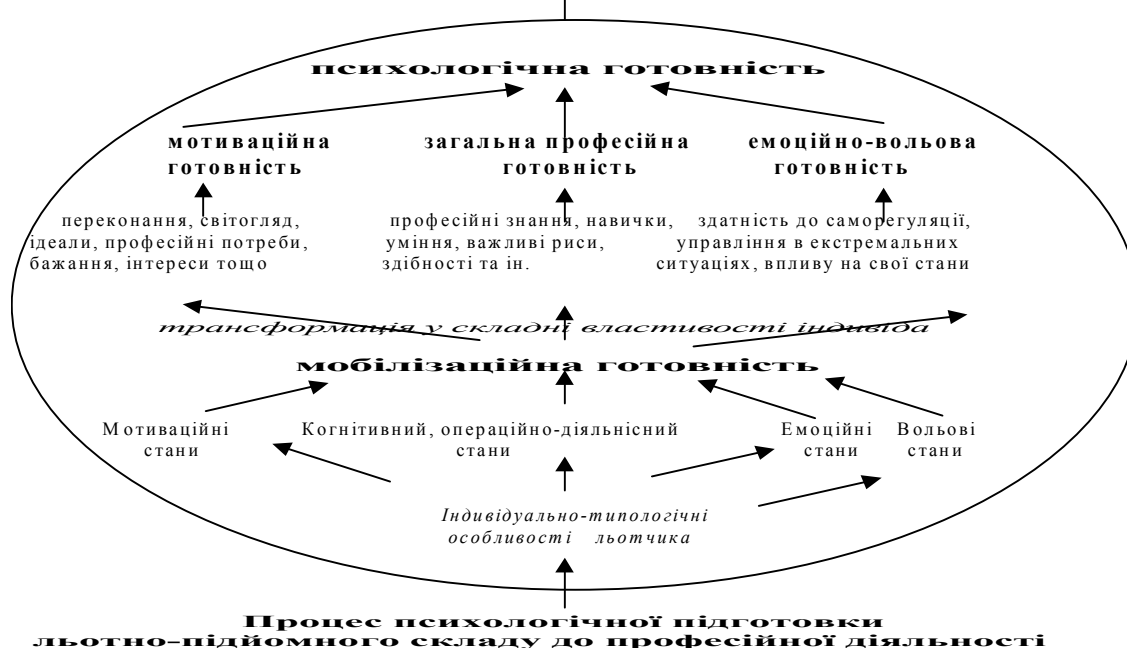

Рис.

Модель розвитку психологічної готовності льотчика до професійної діяльності в умовах тривалих перерв між польотами

подолання труднощів реальної війни, сучасного бою та бойового застосування літального апарата;

– планової роботи та спрямованої зміни психологічних властивостей льотно-підйомного та інженерно-технічного складів, які свідчать про їхню потенційну і реальну можливість долати труднощі сучасної війни й вирішувати бойові завдання;

– самовпливу, самообілізації з метою оптимального регулювання психічних станів, поведінки й діяльності на основі привласнених способів, заходів та засобів саморегуляції, самоуправління у складних обставинах навчально-бойової діяльності, в екстремальних ситуаціях, що результативно вимагають від пілота психологічної готовності.

Отже, сформувати аналізовану психологічну готовність можна за умов налагодження цілеспрямованої (комплексної) психологічної підготовки льотно-підйомного складу. Розробку програми такої підготовки військових пілотів, на наш погляд, найкраще здійснювати в кількох напрямках – формувати психологічну стійкість і потрібні професійно важливі риси пілотів, забезпечувати їхню здатність психологічно саморегулювати свою поведінку і свої вчинки за будь-яких умов екстремальної обстановки.

ВИСНОВКИ

1. Професійна діяльність льотно-підйомного складу в умовах тривалих перерв між польотами є екстремальною і вимагає високої психологічної готовності особистості до неї.

2. Психологічну готовність льотчика можна подати як складну особистісну властивість, як єдність її мотиваційної, загальнопрофесійної та емоційно-вольової готовностей. На рівень їх розвитку впливають як об'єктивні (рівень підготовки, тривалі перерви між польотами тощо), так і суб'єктивні (мотивація, психічні стани, рівень розвитку професійних рис та ін.) умови.

3. Підвищити рівень психологічної готовності пілотів до успішного практикування можна шляхом розробки адекватної програми психологічного супроводу та підготовки льотно-підйомного складу до професійної діяльності в умовах тривалих перерв між польотами.

1. Дяченко М.И., Кандибович Л.А., Пономаренко В.А. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: психологический аспект. – Мн.: Университетское, 1985. – 206 с.

2. Бодров В.А. Психологический отбор лётчиков и космонавтов. – М.: Наука, 1984. – 264 с.

3. Покровский Б.Л. Психологический отбор курсантов в лётные училища // Военно-медицинский журнал. – 1962. – №10. – С. 54–56.

4. Тамчук М.І. Соціально-психологічні проблеми готовності учнів до служби у Збройних Силах України: Дис... докт. психол. наук: 19.00.07 / НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К., 1996. – 346 с.

Надійшла до редакції 28.08.2006.